

Ember — tudomány — technika

1968 és 1970 után, 1981 áprilisára a Szovjetunióban immár harmadízben is összehívták a természettudományok filozófiai kérdéseivel foglalkozó össz-szövetségi értekezletet. Az értekezlet előmunkálatairól már hónapok óta olvashatunk a VOP-ROSZI FILOZOFII és a FILOZOFOSZKIJE NAUKI hasábjain. A *Voproszi filozofii* tavalyi 10-es számából tudtuk meg, hogy az értekezlet három fő kérdéscsoportot fog megvitatni: 1. Az anyag fejlődése és szerveződési szintjei; 2. A világ egysége és sokfélesége, az ismeretek differenciálódása és integrálódása; 3. Az ember, a társadalom és a természet a tudományos-műszaki forradalom századában.

Az értekezlet vitatülésekből fog állni. A „meghívott előadók” nem tartanak előadást. Az őszt folyamán véglegesített beszámolóikat már jó előre az érdeklődők rendelkezésére bocsátják, méghozzá két változatban: a teljesebb változatot az értekezlet résztvevőinek osztják ki, a másikat folyóiratokban közlik. 1980 végéig, a *Voproszi filozofii*ban, az előirányzott harmincnégy alapszöveg közül a következőket olvashattuk: B. E. Paton: *Tudomány — technika — termelés* (10:22—31.); B. M. Kedrov: *A tudományok korszerű osztályozásáról. Alapvető tendenciák és ezek fejlődése* (10:85—103.); E. L. Fejnberg: *Hagyományos és sajátos elemek a XX. századi fizika módszertani elveiben* (10:104—124.); M. A. Markov: *Az anyag megjeleneési formáinak egysége és sokfélesége a fizikai világképben* (11:60—79.); V. L. Ginzburg: *Megjegyzések a fizika és az asztrofizika metodológiájához és fejlődéséhez* (12:24—46.).

Ugyancsak az előirányzott kérdésekhez „szólnak” hozzá — előzetesen, cikkek formájában — a következő szerzők: V. V. Davidov—V. P. Zincsenko: *A fejlődés elve a lélektanban* (12:47—60.); M. D. Ahundov—Ju. B. Molcsanov—N. I. Sztjepanov: *A fizika filozófiai kérdései* (12:61—79.); V. V. Kazjutjinszkij: *A Világgegyetem kutatásának filozófiai kérdései* (12:80—96.).

A jelen keretben meg sem kísérelhetjük a felsorolt dolgozatok ismertetését. Inkább egy-két tényt mutatunk be annak szemléltetésére, hogy az értekezlettől — és általában az említett három tárgykörben időszzerűvé vált elvi tisztázásoktól — nagyon sokat remélnek. Nem is annyira azért, mert néhány szakterületen a tudomány fejlődésének belső logikája lényeges elvi nyitások lehetőségét sugallja, hanem — a jelekből kikövetkeztethetően — inkább azért, mert az emberiség jelen állapotában, a természeti-társadalmi folyamatok felismerése és helyesen választott célok szerinti hatékony irányítása sürgős tisztázásokat és jelentős tudományos előrelépést követel számos területen.

Ilyen reményekről és szándékokról tanúskodik például az értekezletet előkészítő bizottság feltűnően nagy tudományos „fajsúlya” is (amit ugyan — magában véve — reprezentatív díszletnek is tekinthetnénk, ha nem értesülnénk ugyanabból a folyóiratból a bizottság tevékenységének tartalmáról).

Az értekezletnek tulajdonított jelentőség érzékeltetésére az előmunkálatok közül a következőket érdemes megemlíteni:

— Készítettek két sorozat összefoglaló áttekintést a természettudomány és a technika különböző ágaihoz fűződő, 1970 utáni filozófiai kutatásokról: egyet a szovjetunióbeli, egyet pedig a külföldi próbálkozásokról és eredményekről.

— A Miszl Kiadónál megjelenőben van egy fokos tanulmánykötet — mintegy kiegészítés a meghívott „előadásokhoz”.

— Az értekezlet elé kerülő kérdések különböző aspektusainak előzetes megvitatására egész sor köztársasági szintű konferenciát tartottak. Eddig a minszki (ápr.), a leningrádi (máj.) és a kijevi (jún.) konferenciákról értesültünk.

Természetesen, a szokatlan erőbedobással folyó, alapos előkészületek korántsem garantálhatják, hogy az értekezlet valóban tudománytörténeti fordulatot hoz; a szellemi energiák ilyen méretű mozgósítása mégis azt mutatja, hogy határozottan óhajtják az előrelépést, és sejtteni engedi, hogy az államvezetés szintjén igen fontosnak tartják azoknak az elvi jelentőségű kutatásoknak a továbbblendíté-

sét, amelyek segíthetik a szaktudományok eredményeinek az össz társadalmi folyamatba való teljesebb és harmonikusabb integrálódását.

Ugyanilyen irányba mutat a *Voproszi filozófi* egy másik tájékoztató közleménye is (10:173–174.), amelyből kivonatossan idézünk néhány részletet:

„1980 februárjában [...] a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége mellett egy, a tudomány és a technika filozófiai és társadalmi kérdéseivel foglalkozó Tudományos Tanácsot létesítettek.“

„1980. június 26-án, az Akadémia Elnökségének rendes ülésén [...] foglalkoztak a Tanács strukturájával, személyi állományával és tevékenységének alapvető irányvaival. Az elfogadott rendelkezés értelmében a Tanács főfeladata a tudományos kutatással foglalkozó intézmények tevékenységének összehangolása a tudomány és a technika filozófiai és társadalmi kérdéseinek kidolgozásában [...], a sokoldalú, rendszerszemléletű megközelítés biztosítása és a kutatások jobb összehangolása — a Szovjetunió és a szocialista baráti szövetség többi államának társadalmi fejlődése és az általános jellegű kérdések tudományos megvilágítása végett.“

„A rendelkezés egyben kijelöli a Tanács összehangoló tevékenységének fő irányait: [...] a tudomány szerepe a tudományos-technikai forradalom (TTF) körülményei között; [...] a tudományos és a tudományos-technikai alkotás társadalomlélektani kérdései; az ember, a tudomány és a technika egymásrahatása; a TTF befolyása az ember bioszociális természetének fejlődésére; a TTF humán vonatkozású kérdései — ezek globális szemléletű modellálásának alapelvei, valamint a tudomány és a technika szerepe ezek megoldásában.“

A szabályzatban feltüntetett jogok és kötelezettségek világosan jelzik, hogy a Tanácsot hatékonyra akarják tenni, és hogy — a fenti idézetekből kirajzolódó feladatok ellátása mellett — a párt- és a kormányzervek elvárják a Tanács tájékoztatásait, szakvéleményeit, javaslatait.

Müller Ádám

SZOCIABILITÁS ÉS SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉS (*Studia Psychologica*, 1980. 2.)

„A személyiségfejlődés legújabb elmélete abból indul ki, hogy egy bizonyos magatartástípus és a különböző jellembeili megnyilvánulások egész sor gyermekkori tényezőre vezethetők vissza egy adott jellem fejlődésén belül“ — írja Janusz Reykowski varsói egyetemi tanár.

Tehát: az agresszió és szorongás, sikerélmény (vagy annak tudatos háthásza), tágabban: az adott szociális személyiség típusok mind, mind gyermekkori motivációkban fogantak. Vagyis: az antiszociális agresszivitás és a szorongás ugyanannak a jelenségnek két oldala, engedekekenység és korlátozás szélsőséges koordinátái között. A gyermek-vagy szabályközpontú, az emocionális hozzáállás szempontjából pedig „hideg“ vagy „meleg“ nevelői attitűdök a normális, a kóros, illetve a kettő késpengén egyensúlyozó megnyilvánulásait segítik kifejlődni vagy fojttják vissza.

Az engedekekenység és korlátozás változatai és kombinációi négy nevelőtípust eredményeznek: a meleg-engedekekeny, a hideg-engedekekeny, a meleg-korlátozó, a hideg-korlátozó nevelői attitűdöket. Már most előre bocsátható, hogy az engedekekeny attitűd magában hordozza az agresszivitás lehetőségét, sőt kibontakozását is a gyermek fejlődésében. (Az agresszivitást itt nem pejoratív értelem-

ben kell felfogni, hanem inkább pozitív jelentéstartalomként. Pozitív jellegű agresszióról van itt szó, amely a gyermek akaratú tevékenységében, fantáziája kibontakozásában, energiafőöslegének levezetésében játszik szerepet, egyáltalán: aktív életigenlős hordozója; ezt kellene megfelelő keretek között minden egyn fejlődésében kibontakoztatni, lehetővé tenni.)

Ezzel szemben a korlátozó nevelői attitűdök, azok meleg, illetve hideg (gyermek-, illetve szabályközpontú) megvalósítása szorongásos, gátlásos, félnék, szociális kapcsolatokat nehezen teremtő, beilleszkedni csak nehezen tudó személyiség kialakulásához vezet.

A meleg és hideg korlátozó attitűdök lényegéből fakadó ellentét nem szorul különösebb magyarázatra — normacentrikus szülői megnyilvánulásokról van szó —, a szülők hatalomkielégítési vágyairól, amelyek ugyancsak valamely szorongásos állapotra vezethetők vissza. A meleg nevelői megnyilvánulásnak, legyen az korlátozó vagy engedekekeny, minden esetben megvan az az esélye, hogy érzelmi szempontból teljes emberként biztosítson társadalmunk számára.

Ebben a megvilágításban ajánlatos, hogy a gyermeknevelést ne úgy tekintsük, mint valami régi, jól bevált konyhareceptet, elavult normák összességét, hanem mint a bonyolult kételyhalmazra választ adó, azokat alkotó módon megoldó, aktív, dinamikus eljárásfolyamatot.

Mit is értünk személyiségfejlődésen? A komplex személyiséget általában a következő terminusokkal illetik: általános társadalmi jártasság, állásfoglalás, motivációs képesség, komplex viselkedés, normális érzelmi működés, megismerő-képesség stb. De bármilyen is legyen a választott fejlődésméleti felfogás, a fejlődés leírása és előfeltételeinek kutatása a következő feltevésekre támaszkodik: egy bizonyos, adott viselkedéskategória nagyjából homogén talajból csirázik ki, lehetséges továbbá azonosítani számos fontos tényezőt (külsőt és belsőt egyaránt), melyek felelősek az adott képességek, hajlamok kifejlesztésében. Ennek bizonyítására vizsgáljuk meg az agresszió eredetének kérdését. Az agresszív viselkedés egy agresszív folyamat, alapintendencia megnyilvánulása. Egyáltalán nem hanyagolhatók el ezen agresszív tendencia előfeltételei: a frusztrációs-konfliktusos helyzetek a családban, iskolában, a különböző gyermeknevelési technikák mint a hatalom és a szeretet irányzata, engedékenység—korlátozás, az agresszív viselkedés megerősítése vagy elfojtása (szorongás) és nem utolsósorban a szülői modellálás valóban reális alapja, a látzat és valóság közötti ellentét kizárása (F. F. Zigler és J. L. Child elmélete). Vagy nézzük a problémát a teljesítmény (sikerélmény) irányítottságú motiváció perspektívájából. Heckhausen professzor foglalkozott a legutóbbi időben részletesebben ezzel a kérdéssel. Szerinte a sikerélmény motivációja csupán akkor bontakozik ki, ha bizonyos alapfeltételek adottak: a megismerő és motorikus készség kifejlődése — pontosabban érett viszonyulás az objektív világhoz, a siker és sikertelenség társítása tulajdon képességeinkhez, a „függetlenség” szükséglete a gyermekben, demokratikus szülő-gyermek kapcsolat, optimális azonosulás a modellel stb. Az agresszivitás megnyilvánulási formái között nincsenek túl nagy eltérések; végső soron ugyanazok a tényezők váltják és válthatják ki az illető jelenséget. Teljesítményorientáció esetében a helyzet bonyolultabb, hisz egyrészt a siker reményében és érdekében végzett tevékenységet, másrészt pedig a kudarc elkerülésére irányuló, az ettől való céltudatos, menekülő magatartást találunk. Természetesen az előzetes nevelés milyensége már előre meghatározza a személyiségfejlődés alakulását egyik vagy másik irányban. Ebből a szemszögből foglalkozunk tehát a szociális viselkedés problémákról, annak előzményeivel, illetve motivációjával.

A szociális viselkedés kategóriája egy egész sor jelenséget foglal magában, az egyéni segítőkészségtől a megosztás-elosztás önkéntes képességéig, esetenként

az önfeláldozásig, a normabetartó, de nem normacentrikus, beilleszkedni könnyen tudó személyiségjegyekig. A szociális magatartás lényegi vonása az egyén biztonságkeresése: védelemkeresés; a biológiai szükségletek kielégítésének optimális kerete és a társadalmi szükségletek kielégítésének lehetősége; a valahová való tartozás spontán vagy tudatos biztonsága. Nézzük tehát meg a szociális magatartás képességének és készségének motivációját, hiszen mindnyájan érdekelték vagyunk e kérdésben, melytől végső soron a társadalom fennmaradása és folytonossága függ.

Ahhoz, hogy egyáltalán eljuthassunk a társadalmi szükségletek igényléséhez, először is a létfenntartásunkhoz szükséges biológiai bázis nem is alacsony szintű megléte és kiaknázása szükséges. Szociabilitásunk kialakításában nem elhanyagolható a modell funkciója és jelentősége sem, valamint az ezen a téren jelentkező ellentmondásnak a maximális fokú kiküszöbölése (pontosabban: az erkölcsi követelmények megfogalmazása és végrehajtása közötti egyezés szükségessége).

A szociális viselkedés milyensége tehát javarészt környezeti tényezők hatására alakul, legelsősorban a család keretein belül, az egyes nevelői attitűdök típusai szerint. A nyílt, jóindulatú, szociális magatartás elsősorban tehát emocionális szempontból a „meleg” családi otthon eredménye. A lengyel Sost-rare kísérlete (egyetemistákat tesztelt: ki hajlandó egy idegen „másikat” segíteni tudományos munkájában) három csoportot különböztet meg: a szociálisak segítőkész csoportját és az egocentrikusok két fajtáját: a passzívokat, akik végső soron az egész világgal (vagy majdnem az egész világgal) szemben érdektelenek, és az igazi, aktív egocentrikusokat, akik önmaguk „heliocentrikus” világméretűen kívül semmire sem figyelnek. Jobban a mélyére nézve a dolgoknak, kiderült, hogy ezek a fiatalok mind más és más családi légkörből kerültek ki: társadalmi orientációjuk nagymértékben függ a kapott és feldolgozott érzelmi atmoszférától, valamint a nevelői elvárások s az ellenőrzés mértékétől és milyenségétől.

A szociális magatartás motivációja persze meglehetősen eltérő egyénenként, és épp ebben van a lényegi különbség. Szociálisak lehetünk, mert így várja el tőlünk környezetünk. Társadalmi tetteink ilyenkor csupán felszínesek, a mélyben konformisták (leggyakoribb csoport). Szociálisak lehetünk a belső rend kényszerítő hatására, ha ez is bele tartozik pozitív jellegű személyiségideálunkba. Egészen kis csoport vallhat ma-

gáának altruisztikus mozgatórugókat — a „másik” értékeinek és szükségleteinek objektív ismeretében.

A szociális magatartás motivációja tehát lehet külső (valamilyen külső objektum elérése a cél), fakadhat altruisztikus megfontolásokból, csak a másik szempontjait tartva szem előtt, és törtenhet, természetesen, saját magunk öntérképében.

A szociális viselkedés tehát heterogén jellegű, és kialakításában is heterogén tényezők játszanak közre. Ez a jelenség nem csupán szociális viselkedésünkre jellemző. Valószínű, hogy más megnyilvánulási területeken is ugyanez érvényes. Ebből a szempontból vizsgálva a dolgokat, nyilvánvaló, hogy a nevelők szerepe sokkal bonyolultabb, mint hinnénk. Bizonyos cél érdekében bizonyos nevelési módszerek célra vezethetnek ugyan, de ugyanakkor károsíthatnak is más, fontos személyiségjegyeket. Ez azt jelenti, hogy a nevelő bizonyos kételyekkel szembesülve, azokat — tőle telhetően — kreatív módon igyekezzék megoldani.

A gyermeknevelés komplex, dialektikus folyamat, mely napjainkban nem csupán hozzáértést, hanem alkotóképiséget, kreativitást és felújítást is kíván.

G. R.

„AHOGYAN LEHET, DE MEG KELL ITT MARADNI” (Fórum, 1980. december)

A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* fortissimóval zárta a Bethlen Gábor-évet. A 24 oldalas melléklet elolvasása után felöltött bennem a kérdés: miért nem lehetne kötetbe fűzni azokat az előadásokat, tanulmányokat, esszéket (de verset és drámát is!), amelyek az elmúlt esztendőben, a Nagy Fejedelem születésének 40. évfordulója alkalmából hangzottak el vagy jelentek meg hazai folyóirataink oldalain. Szép, elmét csiszoló könyv kerekedne belőle. Nos, ebből a kötetből nem hiányozhatnának e mellékletben közölt írások sem. Főhely illetné meg Sütő Andrásnak a nagyenyedi Bethlen Kollégium évfordulójára készített tévéfilm-kísérőszövegét (*Mondod-e még?*): „Egyik gyönyörű példája ez a kollégium annak, hogy nemcsak az anyag megmaradásának elve érvényes, hanem a szellemé is. Mert hiába kellett eklézsiát követnie Misztótfalusi Kis Miklósnak, mert

hiába tűnt el a keleti homályban Kőrösi Csoma Sándor fizikai alakja, mert hiába próbálták megsemmisíteni a szellem oly sok harcosság tanításait ezen a földön, ő mindezek ellenére a szellem és az anyag megmaradásának elve szerint élt és maradt meg és marad meg ezután is.” Veress Dániel három testamentum ürügyén az erdélyi fejedelemség történelmének egy teljes évszázadát „a konok megkapaszkodástól a kurtácska aranykoronát az aláhanyatlásig, rabságba, megszállásba hullásig” öleli át. Bocskai István, Bethlen Gábor és Bethlen Miklós igen nehéz időkben álltak a fejedelemség kormányrujójánál. „Bocskai büszke arra, hogy »az országot, mint édes hazámat most mindenféle ellenség-től megszabadult állapotban hagyhatom«. Bethlen Gábor meghatottan és büszkén hangsúlyozza: »... sok ellenségem ellen szép győzelmekkel megáldott, nyomorú hazámat, maroknyi nemzetemmel megtartotta és oltalmazta... Tizenhat esztendőnek elfolyásiban ellenségünk lovainak lábok hazánk földét nem nyomták«. Bethlen Miklósnak, a nagy romlás utáni bevégzett helyzetben csak az marad, hogy »Erdélynek javát célozván [...] egyik-egyik császárnak is megszorítani (az évi 15 000 arany adót) ne legyen szabad, sem praesidiumokat az erdélyi birodalomba ne tehessenek, annál inkább el ne foglalhassák, ha szintén a fejedelem valamelyik császárnak praetensiójára az olyanban megegyeznek is [...]«. Fábrián Ernő írása (*Sorsformáló politika*) Bethlen Gábor bel- és külpolitikai tevékenységét taglalja, nem feledkezve meg a fejedelem gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést célzó intézkedéseiről sem. Don Diego de Estrada, kalandos életű spanyol lovag, Bethlen egykori ceremónia- és nyelvmesterének emlékirataira csak napjainkban bukantak rá a történészek. Sajnos, a fordító, Szőnyi Ferenc nem jelzi az emlékirat terjedelmét; a közölt rész (*Bethlen Gábor udvarában*) spanyolosan könnyed olvasmány. Imreh István a szeniális hadseregszervezőt méltatja (*A hadseregteremtés, a katonaaállítás gondja*), aki tudja, hogy az erős kard hatalmat, biztonságot jelent. Az *Ezer sor* című poemából közölt részlet (*Bethlen Gábor álma*) versbe öntött történelem, szépsége Magyarai Lajost dicséri: „Mert azt mondom én: könyv és tapasztalás, / így, együtt, csak ez mivelheti ki az elmét, / farag emberré embert, s ad jellemet.”

K. M.